

T.M.ALAYEVA

Gəncə Dövlət Universiteti
(Gəncə şəh., Heydər Əliyev pr., 429)

AUTİST UŞAQLARIN MƏKTƏB HƏYATINA ADAPTASIYASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *Autizm, ailə mühiti, məktəb həyatı, psixi inkişaf, autizmin əlamətləri, eqosentrizm.*

Ключевые слова: *аутизм, семейная среда, школьная жизнь, психическое развитие, симптомы аутизма, эгоцентризм.*

Key words: *autism, family environment, school life, mental development, symptoms of autism, egocentrism.*

Son dövrlərdə aparılan bəzi tədqiqatlarda autizmin tamamilə sağaldılmasının mümkün olduğu göstərilir. 20 yaşa qədər aparılan işlərin düzgün qurulması nəticəsində böyük uğur qazanmaq mümkündür.

Hətta belə hesab edirlər ki, istedadlı insanların bir çoxu autist xəstə olmuşlar.

Autizmin çoxsaylı əlamətləri vardır. Bunların içərisində daha çox uşağın çətinliklə sosiallaşması, solğun nitqi xüsusi qeyd olunur.

Autist uşaqların psixi inkişafında, şəxsiyyətinin formalaşmasında, sosiallaşmasında təlim fəaliyyəti xüsusi yer tutur. Aydındır ki, autizmin dərəcəsi, səviyyəsi asılı olaraq onlar təlimə cəlb olunurlar. Bir çox hallarda autizmi təyin etmək çətin olur. Rusiyada, eləcə də Azərbaycanda autizm psixi xəstəlik kimi qəbul edilir. ABŞ-da isə autizm nevroloji xəstəlik sayılır. Əslində bu iki diaqnoz arasında kəskin sədd qoymaq mümkün deyil. Nevroloji diaqnoz o vaxt qoyulur ki, xəstəlik fiziki çatışmazlıqlarla bağlı olur: hərəkətlərdə, nitqdə və s. Autizm koqnitiv və emosional sfera ilə bağlı olduqda psixi xəstəlik kimi təqdim edilir.

Əksər hallarda autist uşaqlar ümumtəhsil məktəblərində təhsil alırlar. Bu bir tərəfdən onların autist deyil, diqqətsizliyi, tənhalığa meyli etməsi, bir sözlə ailə tərbiyəsində buraxılan nöqsan kimi başa düşülür. Autist uşaqları bu halda digər yaşadlarından fərqləndirən başlıca cəhət onlara fərdi yanaşma ilə bağlıdır. Ona görə də onların kimlərin əhatəsində olması vacib məsələdir. Autist uşaqlar daim diqqətdə saxlanılmalı, yoldaşları ilə ünsiyyətə girmək üçün şərait yaradılmalıdır. Bu onların sosiallaşması üçün ilkin zəruri şərtidir.

Təcrübə göstərir ki, autist uşaqlar qarşılıqlı münasibətlər sistemində təcridən mürəkkəbləşən situasiyalarda olmalıdırlar. Yəni bu təbii olmalıdır və şəraitdən doğmalıdır.

Beləliklə, autist uşağın daha mürəkkəb sosial münasibətlər sistemində - məktəb həyatına qoşulması ona yeni imkanlar açır. Məktəb ona yalnız bilik vermir, həm də birgə yaşayış, fəaliyyət göstərmək imkanı verir. Ona görə də autist uşaqların fərdi təlimi yox, mümkün qədər yaşadları ilə birgə təhsil almaları daha məqbul sayılır.

Autizm heç də həmişə intellektual imkanlarla bağlı olmur. Ona görə də həm psixi inkişafında ləngimələr olan, həm də xüsusi istedadı olanlar üçün çətinliklər yarada bilər. Məhz bu səbəbdən onların təlim fəaliyyətində aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır: -məktəb həyatının təşkilində spesifik cəhətlərin nəzərə alınması; -daim müəllim tərəfindən diqqətdə saxlanması; -uşağın şəxsi, emosional, sosial inkişafı üçün fərdi işin aparılması; -ailə, məktəb və mütəxəssisin əlbir işi; -şagird yoldaşları ilə autist uşaqla bağlı izahat işinin aparılması.

Təlim-tərbiyə işinin bu istiqamətdə qurulması şagirdin özünü büruzə verməyən potensialının təcridən inkişaf etməsinə səbəb olur.

Adətən autist uşaqlarla təlim-tərbiyə işi heç də digər uşaqlardan fərqlənmir. Məktəbdə, sinifdə müsbət psixoloji iqlim olarsa onlar daha tez və asanlıqla məktəb həyatına adaptasiya olunurlar. Şagirdlərlə, müəllimlə konflikt olduqda autist şagirdin adaptasiyası xeyli çətinləşir.

Autist şagirdlərə xoş münasibət göstərildikdə onlar, müəlliminə inanır və ona bağlanırlar. Emosional bağlılığa onların tələbatları daha yüksəkdir. Bu isə onların təlim müvəffəqiyyətinə, sosial və emosional inkişafına müsbət təsir göstərir. Autistlər üçün dəqiq, sabit gün və iş rejimi olmalıdır. Rejimin dəyişməsi ilə onların davranışında da dəyişiklik baş verir. Ona görə də autistlərin məlum fəaliyyəti, eləcə də gün rejimi tədricən sadədən mürəkkəbə doğru dəyişməlidir.

Pedaqoq və psixoloq bu uşaqlarla əlbir işləməli, onların yardımçısı olmalıdırlar. İlk növbədə kömək onlarda təlim vərdişlərinin yaranmasına xidmət edir. Bəzi hallarda autist uşaqlarda təlim vərdişi (oxumaq, yazmaq, saymaq) əvvəlcədən yaradıldığından onlarda bu sahədə çətinlik özünü göstərmir.

Əgər bu baş verirsə məktəbə gəlməzdən əvvəl valideynlərin uşağa səhv yanaşmasının nəticəsi ola bilər. Belə uşaqlarda özləri, yoldaşları və müəllimlər barədə təsəvvür yaradılmalı, onlarda ünsiyyətə girə bilmək bacarığı formalaşdırılmalıdır.

Autist uşaqlar adətən məktəb həyatına maraqlı görünür. Onlar ola bilsin ki, hərfləri bilir, saymağı bacarır, kifayət qədər söz ehtiyatına malik olurlar. Bununla belə, onların yoldaşlarına, qrup fəaliyyətinə uyğunlaşması bir çox hallarda çətinliklə müşayiət edilir.

Təlim fəaliyyətinin ilk dövrlərində müəllim bu uşaqlarla bağlı bəzi çətinliklərlə üzləşə bilər. O, ola bilsin ki, özünü körpə uşaqtək aparsın, yerində rahat otura bilməsin, dərs vaxtı sinif otağında gəzişsin və s.

Bunlarla bərabər autist uşaqlar üçün spesifik davranış tərzi də ola bilər. Belə ki, onlar sanki müəllimin müraciətini eşitmir, dediklərinə əhəmiyyət vermirlər. Əslində onlar müəllimin dediklərini eşidir, amma diqqətini ona yönəldə, reaksiya verə bilmirlər. Müəyyən vaxt keçdikdən sonra onlar deyilən sözə reaksiya verirlər. Bəzən müəllimlər autist uşaqlarda stimula yaratmaq məqsədilə başqa şagirdə müraciət edir, bu da həmin uşaqlarda oyanıqlığa şərait yaradır.

Autist uşaqlar onlara tapşırılan tapşırıqla başlanğıcda maraqlı görünür, işə ləng və həvəsiz başlayırlar. Parta arxasında yorğun kimi əyləşir, mənasız şəkildə ətrafa baxırlar. Müəllim çalışmalıdır ki, uşaq tədricən işə başlasın, stabil şəkildə dərslə məşğul olsun.

Müəllim heç də cəhd etməməlidir ki, belə uşaq dərhal işə başlasın, intizam qaydalarına əməl etsin. Müəllimin tələskənliyi əks nəticə verə bilər. Uşaq özünü itirər, özünə qapanar və ya kəskin hərəkətlər edər, işləməkdən qəti şəkildə imtina edər. Çalışmaq lazımdır ki, uşaq gərginliyə düşməsin. Bu halda o, ağlaya, yaxud da mənasız şəkildə gülməyə başlayar.

Autist uşaqlar psixoloji cəhətdən tam yetkin olmadıqlarından fiziki gərginlik, hətta havanın dəyişməsi belə onların psixi vəziyyətini dəyişdirir. Məktəb həyatı işi düzgün qurmadiqda onlar üçün xeyli çətinlik yaradır, hətta stress vəziyyətinə düşürlər. Ən böyük çətinlik kollektiv adaptasiya olunmaqda yoldaşları ilə münasibət qurmaqda özünü göstərir. Hətta ola bilsin ki, uşaq evdə özünü sakit aparsın, məktəbdə çətinlik olsun. Bu vəziyyət təbii ki, sinifdəki mühitə mənfi təsir göstərir.

Autist uşaqlar yoldaşlarına, kollektivə tədricən uyğunlaşırırlar. Daha vacib olanı isə onların təlim fəaliyyətinə gec və çətinliklə uyğunlaşmasını nəzərə alıb, səbr və təmkinlə, onların şıltaqlıqlarına dözərək sistemli şəkildə işin aparılmasıdır. Əgər müəllim bilirsə ki, şagird kitabın vərəqlərini boş-boşuna çevirməyi xoşlayır kitabı yığışdırmamalıdır.

Yuxarıda deyildiyi kimi autist uşaqlar ətrafda baş verənlərə biganəlik göstərir, sanki onlara deyilənləri qavramırlar. Qərribə burasıdır ki, bütün bunlarla yanaşı ola bilsin ki, şagird müəllimin dediklərini evdə olduğu kimi təkrar etsin. Hətta bəzən az əhəmiyyət kəsb edən şeyləri də onlar dəqiqliklə xatırlaya bilərlər.

Autist uşaqlar məktəbdə verilən tapşırıqları düzgün və həvəslə icra edirlər. Hətta bəzən onlar yoldaşlarının da tapşırıqlarını evdə yerinə yetirirlər.

Autist uşaqlar güclü hissiyata malik olduqlarından, xüsusilə iy duyğuları güclü olduğundan müəllim bu cəhəti nəzərə almalıdır. Ola bilsin ki, yapışqanın, rəngin iyi onda qıcıq yaratsın. Bu isə neqativizmə səbəb olur. Bəzən neqativizm valideyn və müəllimlərin uşağa qarşı

ifrat tələbkarlığından baş verir. Bu vəziyyətdə uşağa təzyiq azaldılsa müəyyən qədər sərbəst buraxılsa neqativizm tədricən keçib gedir.

Təlim prosesində uşağın özünə inamsızlığı, çətinlik onun müstəqilliyinə, müstəqil qərar qəbul etməsinə, fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Hətta “sən nə edirsən, nə istəyirsən?” kimi suallar onda diskomfort yaradır. Normal uşaqlar çətinliklə üzləşəndə, çətin tapşırıqları yerinə yetirəndə iradi səy göstərdikləri halda, autistlər həyacanlanır, işə başlamırlar.

Autist uşaqlarda bir çox hallarda eqosentrizm yüksək səviyyədə olur. Onlar müəllimin diqqətini cəlb etməyə çalışırlar. Hətta sinifdə hamıdan fərqlənmək istəyirlər. Müəllim başqa bir şagirdi təriflədikdə buna qısqançılıqla yanaşırlar. Belə uşaqları çox tərifləmək düzgün deyil. Təbii ki, onlar özlərinə qarşı xoş münasibəti xoşlayırlar. Lakin ifrat tərif, həvəsləndirmə onları çılğınlaşdırma bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, mühiti dəyişən, öyrəşdikləri ailə mühitindən ayrı düşən autist yeniyetmələr özlərini daha narahat hiss edir, daha aqressiv olurlar. Təlim prosesi onların koqnitiv inkişafına o qədər də təsir etmir. Psixi inkişafında ləngimələr olan autist yeniyetmələr gələcək barədə az fikirləşir, öz gələcəklərini təsəvvür edə bilmirlər. Onlarda özünüidentifikasiya zəif olduğundan yeni mühitə, dəyişkənliyə uyğunlaşa bilmir və buna görə də yeni situasiyaya düşdükdə həyacanlanır, özlərini itirirlər. Belə vəziyyətə onlar ikili reaksiya verirlər: ya həddən artıq passivləşir, süst və müti olurlar, ya da çılğınlaşır, hiperaktiv olurlar.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A.N. Pedaqogika: Dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2010.
2. Əliyev R.İ. Psixologiya. Dərs vəsaiti: Bakı: Nurlan, 2008.
3. Əliyev R.İ. Məktəbə psixoloji xidmətin aktual məsələləri. Bakı: Nurlan, 2004.
4. Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür: psixopedaqogikaya giriş. Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, 2008.
5. Qəhrəmanova Q.H. Gənclərin sosiallaşmasında fəaliyyət və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin rolu. Bakı: Elm və təhsil, 2013.
6. Берн Ш. Гендерная психология. Законы мужского и женского поведения. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008.
7. Фрейд З. Введение в психоанализ. Харьков: Клуб семейного досуга, 2012.

Т.М.Алаева

Особенности адаптации детей - аутистов к школьной жизни

Резюме

Исследования показывают, что аутисты- подростки, которые меняют свое окружение и отдалены от привычного семейного окружения чувствуют себя более тревожными и агрессивными. Процесс обучения мало влияет на их когнитивное развитие. Подростки-аутисты с психическими отставаниями меньше думают о будущем и не могут представить свое будущее. Из-за своей слабой самоидентификации они не могут адаптироваться к новой среде и изменчивости, и поэтому, оказавшись в новой ситуации, они волнуются и теряют самообладание. Они реагируют на эту ситуацию двояко: либо они становятся слишком пассивными, вялыми и покорными, либо злятся и становятся гиперактивными.

T.M.Alayeva

Features of autism children's adaptation to school life

Summary

Various researches show, that autistic teenagers who change their environment and become detached from the family environment they are accustomed to feel more anxious and more aggressive. Learning process has little effect on their cognitive development. Autistic adolescents with mental retardation think less about the future and cannot imagine their future. Because of their weak self-

identification, they are unable to adapt to the new environment and variability, and therefore, when they find themselves in a new situation, they become nervous and lose themselves. They react to this situation in a dual way: either they become too passive, sluggish and submissive, or they go crazy and hyperactive.

R y i: ped.e.d., prof.  .T.Ta ıyev

Redaksiyaya daxil olub: 26.12.2021